

Боровець Олена

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки початкової освіти
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0002-0722-3317

e-mail: olena_borovets@ukr.net

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ВИМОГИ

Анотація. У статті розкривається сутність поняття «освітнє середовище», що є складною системою інтелектуальних, культурних, методичних, організаційних, технічних ресурсів. Доведено, що освітнє середовище впливає на особистісний розвиток учня та результати його навчальної діяльності. Автор акцентує увагу на тому, що у Новій українській школі освітнє середовище повинно стати таким, що належить учням, де кожна дитина, незалежно від її фізичних та психологічних особливостей, почуватиметься комфортно. Тому в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» важливе значення приділяється створенню інклюзивного освітнього середовища, характеристикою ефективного функціонування якого є забезпечення сукупності педагогічних, психологічних та соціологічних умов.

У статті розкриваються сутнісні ознаки фізичного та психологічно безпечного освітнього середовища, організація якого передбачає реагування на нові виклики та вимоги, реалізацію системи принципів. Психологічно безпечне середовище сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників освітнього процесу. Автор зазначає, що створення ефективного фізичного середовища досягається через організацію навчальних осередків, які передбачають забезпечення умов для навчально-дослідної діяльності школярів, для індивідуальної та групової роботи.

Окреслено роль учителя початкової школи в організації фізичного та психологічно безпечного освітнього середовища. Доведено необхідність застосування педагогами різноманітних інноваційних методів, прийомів, форм роботи у освітньому процесі Нової української школи.

Ключові слова: освітнє середовище, інклюзивне середовище, психологічно безпечне середовище, фізичне середовище, комфортне середовище.

Постановка проблеми. Докорінна освітня реформа в Україні передбачає оновлення та модернізацію всіх компонентів системи освіти з метою підвищення її якості. Перед початковою школою постають завдання розвитку особистості дитини, її здібностей і задатків, формування компетентностей, які забезпечать готовність учнів до продовження навчання, до життєдіяльності у суспільстві. Важливими характеристиками випускника сучасної української школи є здатність до критичного мислення, активна життєва позиція, здатність навчатися упродовж життя та змінювати навколишній світ.

Дослідження українських і зарубіжних учених доводять, що відповідальність за результати освітньої діяльності розподіляється на три

складові: педагог, здобувач освіти, освітнє середовище. Отже, реалізація цілей сучасної освіти значною мірою залежить від створення освітнього середовища, в якому учень буде активним суб'єктом діяльності, де задовольнятимуться потреби його особистісного розвитку.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблеми сутності, структури, організації освітнього середовища вивчають українські та зарубіжні науковці, серед яких: Н. Гонтаровська, Б. Мау, К. Приходченко, С. Роціна, В. Рубцов, Я. Фруктова, А. Цимбалару, Т. Цюман, В. Ясвін. Питанням особливостей інклюзивного середовища закладу освіти присвятили праці А. Колупасва, Л. Коваль, С. Миронова, Т. Софій, З. Шевців та інші.

Мета статті – проаналізувати особливості організації освітнього середовища початкової школи в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа», окреслити роль учителя у створенні комфортного для кожної дитини освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний аналіз поняття «освітнє середовище» посідає одне із вагомих місць у сучасній педагогічній науці. Реалізація ключових засад Концепції «Нова українська школа» передбачає створення у закладі освіти нового освітнього середовища – середовища, яке належить дітям, де широко представлені дитячі роботи, творчі виставки, результати учнівських досліджень, фотографії тощо (Бібік, 2017). У такому середовищі забезпечуються потреби і запити школярів, поєднуються різні види діяльності, створюються умови для розвитку та самореалізації кожної дитини, для спілкування і міжособистісної взаємодії. У Методичних рекомендаціях МОН України щодо організації освітнього простору Нової української школи зазначається, що особливістю сучасного закладу освіти є «організація такого освітнього середовища, що сприятиме вільному розвитку творчої особистості дитини» (Міністерство освіти і науки України, 2018). Отже, актуальною стає проблема визначення характеристик фізичного та психологічно безпечного освітнього середовища сучасної початкової школи, механізмів його створення.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що поняття «освітнє середовище» часто розглядають у співвідношенні з поняттям «освітній простір». Так, А. Цимбалару визначає, що освітній простір – це «педагогічна реальність, у якій відбувається зустріч, взаємодія, осмислення і пізнання особистістю (подія) оточуючих її елементів-носіїв культури (освітнього середовища), що забезпечує суб'єктивацію і прогресивний розвиток об'єктів (фігурантів і предметів)» (Цимбалару, 2016, с. 45). Вчена визначає взаємодію суб'єктів освітнього простору як активне відношення з середовищем, яке постає в якості інформаційного компонента освітнього простору, структурованого так, що воно здійснює активний вплив на інших суб'єктів освітнього простору (Цимбалару, 2016, с. 46). Середовище розглядається не як об'єкт, а як суб'єкт освітнього простору, що забезпечує його самоорганізацію.

У сучасних дослідженнях освітнє середовище тлумачать як спеціально створене предметне й соціокультурне оточення учня, яке включає різні види умов і засобів здобуття освіти, способи забезпечення продуктивної діяльності (Роціна, 2011, с. 34). Воно є складною системою, яка поєднує інтелектуальні, культурні, методичні, організаційні, технічні ресурси, і становить сукупність матеріальних, просторово-предметних і міжособистісних відносин.

В. Мелешко зазначає, що всі ці фактори є взаємопов'язаними та доповнюють один одного, впливаючи на кожного суб'єкта (Мелешко, 2014).

Розглядаючи освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини, Н. Гонтаровська стверджує, що освітнє середовище – це сукупність природних, фізичних та соціальних об'єктів та суб'єктів, які впливають на формування учня, на його творчий, професійний та особистісний розвиток, сприяють становленню міжсуб'єктних взаємодій та особистісно орієнтованих комунікацій в освітньому процесі, забезпечують умови комфортної життєдіяльності учня у закладі освіти і поза його межами (Гонтаровська, 2010, с. 18).

Сучасні підходи до організації освітнього середовища базуються на принципах гуманізму, демократії, дотриманні прав і свобод кожної особистості незалежно від її фізичних та психологічних особливостей. Л. Коваль наголошує: «Якщо у дитини є особливі потреби, то вона включається в освітнє середовище на своїх власних умовах: не дитина пристосовується до середовища, а середовище до дитини» (Коваль, 2018, с. 48).

Реформа освітньої системи надає пріоритетного значення створенню інклюзивного освітнього середовища, яке у працях З. Шевців трактується як «комплекс спеціальних умов, створених для отримання освіти дітьми з обмеженими освітніми потребами та дітьми з нормативним розвитком, із якими вони спільно навчатимуться в одному класі, завдяки матеріально-технічному, навчально-методичному, інформаційному та кадровому забезпеченню, безперешкодному доступу до навчального закладу та переміщення в ньому, яке загалом сприятиме ефективній соціалізації, навчанню, вихованню, розвитку, корекції та реабілітації учнів із обмеженими можливостями здоров'я та не перешкоджатиме навчанню дітей загального розвитку» (Шевців, 2017, с. 11).

У дослідженнях З. Шевців проаналізовано педагогічні, психологічні та соціальні умови ефективного функціонування інклюзивного середовища. До педагогічних умов належать: використання освітніх модифікованих програм та підручників, дидактичних матеріалів, застосування спеціальних технічних засобів та методів навчання і виховання. Психологічні умови передбачають забезпечення толерантного ставлення до всіх учасників освітнього процесу, організацію ефективної педагогічної комунікації. Соціальні умови – це створення зовнішнього і внутрішнього інтер'єру для безперешкодного пересування територією та приміщеннями школи (Шевців, 2017).

Отже, важливою вимогою до освітнього середовища сучасного закладу освіти є організація середовища, комфортного для кожного учасника освітнього процесу, яке є безпечним фізично і психологічно.

Вивчаючи проблему безпечного освітнього середовища, сучасні дослідники трактують це поняття як стан середовища, яке характеризується безпечними умовами навчання і праці, комфортною міжособистісною взаємодією, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків, де відсутні будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано норм і правил фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

Створення такого середовища передбачає систематичне і постійне реагування на нові умови, пошук можливостей для реалізації принципів, визначених «Кодексом безпечного освітнього середовища», серед яких:

- принцип домінування життя людини як головної цінності;
- принцип регіональної специфіки;
- принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків);
- принцип максимальної ефективності управління системою заходів і педагогічних умов, спрямованих на забезпечення безпеки освітнього середовища (Цюман та Бойчук, 2018, с. 12).

Психологічно безпечне освітнє середовище – це середовище, «вільне від проявів психологічного насильства у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значимість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу» (Варивода, 2017, с. 17). Роль учителя у створенні такого середовища неможливо переоцінити. Педагог Нової української школи повинен упроваджувати різноманітні методи і прийоми створення психологічно безпечного середовища, зокрема: забезпечувати школярам свободу вибору у процесі навчання, сприяти формуванню спільних демократичних цінностей та створенню спільноти у класі, розвивати навички взаємодії і толерантного ставлення до оточуючих, долучати учнів до організації освітнього середовища, застосовувати різні форми роботи (ранкові зустрічі, інноваційні уроки, екскурсії тощо).

У Методичних рекомендаціях МОН України щодо організації освітнього простору Нової української школи акцентується увага на організації фізичного середовища закладу освіти. На підставі аналізу зарубіжних досліджень Т. Водолазська доводить, що фізичне середовище має значний вплив на дидактичний процес, на загальну атмосферу школи. Брюс Мау на основі вивчення сучасних досліджень з педагогіки, психології, архітектури та результатів експерименту розглядає середовище у якості «третього вчителя», що значною мірою впливає на результативність процесу навчання (Водолазська, 2018).

Створення ефективного фізичного середовища досягається через організацію навчальних осередків, які передбачають забезпечення умов для навчально-дослідної діяльності, для індивідуальної та групової роботи: осередок навчально-пізнавальної діяльності; змінні тематичні осередки (дошки, стенди тощо); осередок для гри (настільні ігри, інвентар для рухливих ігор); осередок художньо-творчої діяльності з полицками для зберігання приладдя та стендом для змінної виставки дитячих робіт; куточок живої природи; осередок відпочинку; дитяча класна бібліотечка; осередок вчителя.

Навчальні осередки організуються у такий спосіб, щоб учитель міг спостерігати за роботою кожного учня у класі, а діти при цьому могли вільно пересуватися і виконувати різноманітні завдання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Організація освітнього середовища сучасної початкової школи передбачає створення комфортної атмосфери для кожного учасника освітнього процесу, реалізацію права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, забезпечення умов для особистісного розвитку школярів. Реформа системи освіти в Україні зумовлює оновлення підходів та впровадження інновацій у процес створення освітнього середовища закладу освіти. З огляду на це, можна стверджувати, що подальшого дослідження потребують механізми створення освітнього середовища, а також теоретико-методичні засади підготовки педагогів до

організації безпечного і продуктивного освітнього середовища початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Бібік, Н. (2017). *Нова українська школа: порадник для вчителя*. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 206 с.
- Міністерство освіти і науки України, (2018). *Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи* [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-osvitnogo-prostoru-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli> [Дата звернення 01 березня 2019].
- Цимбалару, А. (2016). Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*, 1, с. 41-50.
- Рошчина, С. (2011). Розвивальне освітнє середовище навчального закладу як умова особистісного розвитку учнів. *Педагогічний альманах*, 12, Ч.1, с. 34-38.
- Мелешко, В. (2014). Особливості формування навчально-виховного середовища у сільській школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 15, с. 68-75.
- Гонтаровська, Н. (2010). *Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини*. Київ: Дніпро-VAL, 623 с.
- Коваль, Л. (2018). Організація інклюзивного середовища у закладі освіти. В: *Інклюзивне навчання в Новій українській школі*. Теревовля – Київ: Інтерсервіс, с. 46-49.
- Шевців, З. (2017). *Теорія і методика професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу*. Доктор педагогічних наук. Рівненський державний гуманітарний університет.
- Цюман, Т. та Бойчук, Н. (2018). *Кодекс безпечного освітнього середовища*. Київ, 56 с.
- Варивода, К. (2017). Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх вчителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища. *Молодий вчений*, 9.1, с. 17-20.
- Водолазська, Т. (2018). Освітнє середовище як «третій учитель». *Імідж сучасного педагога*, [online] 4 (181), сс. 10-12. Режим доступу: [135715-299063-1-PB%20\(3\).pdf](https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-osvitnogo-prostoru-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli) [Дата звернення 02 березня 2019].

REFERENCES:

- Bibik, N. (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: Teacher's Guide]. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim "Pleiady"», 206 s. [in Ukrainian]
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, (2018). *Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho prostoru Novoi ukrainskoi shkoly*, [Methodical Recommendations on Organizing the Educational Space of the New Ukrainian School] [online]. Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-osvitnogo-prostoru-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli> [Data zvernennia 01 bereznia 2019]. [in Ukrainian]
- Tsybalaru, A. (2016). Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia. [Educational Space: the Essence, Structure and Mechanisms of Creation] *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 1, s. 41-50. [in Ukrainian]
- Roshchina, S. (2011). *Rozvyvalne osvittie seredovyshche navchalnoho zakladu yak umova osobystisnoho rozvytku uchniv* [Developing Educational Environment of an

Educational Institution as a Condition for the Personal Development of Students.] Pedahohichnyi almanakh, 12, Ch.1, s. 34-38. [in Ukrainian]

Meleshko, V. (2014). Osoblyvosti formuvannia navchalno-vykhovnoho seredovyscha u silskii shkoli [Peculiarities of Formation of Developing Educational Environment in Village School]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, No 15, s. 68-75. [in Ukrainian]

Hontarovska, N. (2010). *Osvitnie seredovysche yak faktor rozvytku osobystosti dytyny* [Educational Environment as a Factor in the Development of the Personality of a Child] Kyiv: Dnipro-VAL, 623 s. [in Ukrainian]

Koval, L. (2018). Orhanizatsiia inkliuzyvnoho seredovyscha u zakladi osvity [Organization of an Inclusive Environment in an Educational Institution]. V: *Inklyuzyvne navchannia v Novii ukrainskii shkoli*. Terebovlia – Kyiv: Interservis, s. 46-49. [in Ukrainian]

Shevtsiv, Z. (2017). *Teoriia i metodyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly do roboty v inkliuzyvnomu seredovyschi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Theory and Methodology of Vocational Training of Future Primary School Teachers to Work in the Inclusive Environment of a Comprehensive Educational Institution] Doktor pedahohichnykh nauk. Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. [in Ukrainian]

Tsiuman, T., Boichuk, N. (2018). *Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha* [Code of Safe Educational Environment]. Kyiv, 56 s. [in Ukrainian]

Varyvoda, K. (2017). Psykhologo-pedahohichni aspekty pidhotovky maibutnikh vchyteliv do stvorennia psykhologichno bezpechnoho osvitnoho seredovyscha [Psychological-pedagogical Aspects of the Training of Future Teachers to Create a Psychologically Safe Educational Environment]. *Molodyi vchenyi*, No 9.1 (49.1), s. 17-20. [in Ukrainian]

Vodolazska, T. (2018). Osvitnie seredovysche yak "tretii uchytel'" [Educational Environment as the "Third Teacher"] . *Imidzh suchasnoho pedahoha*, [online] 4 (181), s. 10-12. Rezhym dostupu: 135715-299063-1-PB%20(3).pdf [Data zvernennia 02 bereznia 2019]. [in Ukrainian]

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE PRIMARY SCHOOL: MODERN APPROACHES AND REQUIREMENTS

Olena Borovets

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Primary Education Pedagogy,
Rivne State University of the Humanities

Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-0722-3317

e-mail: olena_borovets@ukr.net

Abstract. The article reveals the essence of the notion of "educational environment" as a subject of the educational space, which is a complex system of intellectual, cultural, methodological, organizational, technical resources. It is proved that the educational environment influences the student's personal development and the results of his educational activities. The author emphasizes that according to the New Ukrainian School the educational environment should become an environment belonging to students, where the tasks of development the personality of a child, his abilities and desires, the formation of competencies that will ensure the readiness of students to live in a society where each child independently from his physical and psychological peculiarities will feel comfortable.

The author states that modern approaches to the organization of the educational environment are based on the principles of humanism, democracy, respect for the rights and freedoms of each individual, including children with special educational needs. Therefore, in the context of the implementation of the “New Ukrainian School” Concept, the creation of an inclusive educational environment, the effective functioning of which is characterized by a set of pedagogical, psychological and sociological conditions, is of great importance.

The article reveals the essential features of a physical and psychologically safe educational environment, the organization of which involves responding to new challenges and requirements, the implementation of a system of principles. Psychologically safe environment helps to support the needs of person-trust communication, creates a reference value of the environment and ensures the mental health of the participants in the educational process.

The author notes that the creation of an effective physical environment is achieved through the organization of educational centres, which provide for the provision of conditions for educational activities of schoolchildren, for individual and group work.

The role of the primary school teacher in the organization of physical and psychologically safe educational environment is outlined. The necessity of implementing modern approaches to the organization of the educational environment and the use of various innovative methods, devices, tools and forms of work in the educational process of the New Ukrainian School have been proved. An important direction for further research is the study of theoretical and methodological principles of teacher training for the organization of a safe and productive educational environment of primary school.

Key words: educational environment, inclusive educational environment, physical safe educational environment, psychologically safe educational environment, comfortable educational environment.

Стаття надійшла до редакції 05. 03. 2019 р.